

De kleine Geschiedenis van Arnhem

voor
dummies[®]

Wim Lavooij

BBNC
uitgevers

Amersfoort, 2016

Inhoud

Inleiding	7
Hoofdstuk 1: Van oertijd tot vroege middeleeuwen.....	9
Hoofdstuk 2: De vroege middeleeuwen.....	19
Hoofdstuk 3: Late middeleeuwen	29
Hoofdstuk 4: Arnhem in de Gouden Eeuw.....	45
Hoofdstuk 5: Arnhem in de negentiende eeuw	59
Hoofdstuk 6: Arnhem tussen 1900 en 1940.....	73
Hoofdstuk 7: De Tweede Wereldoorlog	87
Hoofdstuk 8: Wederopbouw	97
Hoofdstuk 9: Het recente verleden.....	115
Hoofdstuk 10: Tienmaal historisch groen in Arnhem.....	133
Index	143

Inleiding

Beschrijf de geschiedenis van Arnhem in maximaal 30.000 woorden. Deze uitdaging ben ik aangegaan en ik kan u zeggen ... het is mij niet meegevallen. Er zijn legio boeken over de geschiedenis van de stad geschreven en die gebruiken een veelvoud van het aantal woorden dat mij was toebedacht. Een klein overzicht van standaardwerken over Arnhem: aan het eind van de achttiende eeuw schrijft Van Hasselt zijn *Kronijk van Arnhem 1310-1789*; halverwege de negentiende eeuw geeft A. Markus zijn legendarische boek uit met de titel *Arnhem omstreeks het midden der vorige eeuw met geschiedkundige aantekeningen*. Aan het begin van deze eeuw verscheen de driedelige uitgave *Arnhem tot 1700, Arnhem 1700 tot 1900, Arnhem in de twintigste eeuw*, waaraan een groot aantal kenners van Arnhem – waaronder ikzelf – hun bijdrage heeft mogen leveren.

Dikke boeken zijn het, en je vraagt je af: kan dat wel, de geschiedenis van Arnhem in 30.000 woorden? Wat kan dit boekje nu toevoegen aan dat wat al eerder gepubliceerd is? Het is juist de beperkte omvang van deze uitgave die het verschil maakt. Hier is de geschiedenis van Arnhem in een notendop, en je kunt het boekje in je vestzak stoppen. Het kan niet volledig zijn, dat pretendeert het ook niet, maar het belangrijkste staat er in.

Dit boekje richt zich op diegene die zich begint te interesseren in geschiedenis en in Arnhem. Iemand die zonder al te veel zoeken en diep graven wil weten waarom de stad er uitziet zoals ze er uitziet. Die geschiedenis, die verschijningsvorm, begint al in de ijstijden en daar begint dit boekje dus ook mee. Arnhem, een stad

met prachtige parken, mooie wijken, kraamkamer van multi-nationals maar ook een stad die zwaargewond uit de Tweede Wereldoorlog is gekomen en daar altijd nog de sporen van draagt.

Ikzelf heb ook een beetje mogen bijdragen aan de geschiedenis van de stad. Als stedenbouwer ben ik begonnen aan de stadsvernieuwing in Klarendal en Sint Marten en later was ik onder andere betrokken bij het plan voor het station en de transformatie van Malburgen. Misschien zitten er daarom objectief gezien wat veel stedenbouw en persoonlijke anekdotes in dit boek. Het zij zo.

In de marge van dit boek staan pictogrammen die aangeven welke soort informatie een alinea of paragraaf bevat.

BELANGRIJK

Dit pictogram geeft aan dat er in de tekst een belangrijke ontwikkeling wordt beschreven.

TECHNISCHE
INFO

Dit pictogram vestigt de aandacht op een korte en heldere uitleg van gebeurtenissen en processen.

CITAAT

Dit pictogram markeert een citaat van een inwoner van Arnhem of een bezoeker van de stad.

Ijstijden en eerste mensen

De Romeinen en de *limes*

Een nieuw fenomeen: handel

De Romeinen gaan, het christendom komt

Hoofdstuk 1

Van oertijd tot vroege middeleeuwen

De laatste twee ijstijden hebben het Nederlandse landschap gevormd. Valleien en stuwwallen ontstaan en rivieren laten hun afzettingen na.

De vorming van het landschap

In de voorlaatste ijstijd, het Saalien Glaciaal (238.000 tot 126.000 jaar geleden), schuiven dikke ijsmassa's over ons land. Twee gletsjeruitlopers rond Arnhem schuren twee valleien uit: de Gelderse Vallei en de IJssel. Het zand dat deze gletsjers voor zich uit en aan

weerszijden wegschuiven vormt de Utrechtse Heuvelrug, het Rijk van Nijmegen, Montferland en de Veluwe.

Na het Saalien doorsnijdt de Rijn het stuwwalgebied tussen Arnhem en Nijmegen. Een stelsel van vlechtende rivierarmen stroomt langs het Veluwemassief. Het rivierenlandschap van de Betuwe ontstaat.

In de vierde ijstijd, het Weichselien (116.000 tot 11.700 jaar geleden), bereiken de ijskappen Nederland niet. Maar het is wel koud. Nederland is een poolwoestijn, de grond is permanent bevroren en er is nagenoeg geen begroeiing. De wind waait ongehinderd over het diep bevroren land en voert stuifzand met zich mee. De kleinste deeltjes worden afgezet in de beekdalen en vormen lössafzettingen. De grovere deeltjes vallen neer op het Veluws Plateau en vormen schrale dekzandlagen.

Van jagers-verzamelaars tot boeren

Tussen de laatste twee ijstijden raakt Nederland bevolkt door mensachtigen. Er zijn vondsten van Neanderthalers, een menssoort die circa 35.000 jaar geleden uitsterft. De Neanderthalers worden verdrongen door de moderne mens. Het zijn jagers-verzamelaars, mensen die samenleven in tribaal verband en die leven van de jacht, de visserij en het plukken van vruchten. Ze trekken rond op zoek naar voedsel en richten kampen op waar ze korte tijd verblijven.

Nederland ziet er in die tijd heel anders uit dan nu. Het oosten en zuiden van Nederland zijn heuvelachtig. Bovenop de heuvels is de grond schraal, er groeit heide afgewisseld met boomgroepen en bossen met eiken, berken en dennen. De beekdalen zijn vruchtbaar vanwege de lössafzettingen. Westelijk en noordelijk gaat

het heuvellandschap over in een moeraszone. Als gevolg van het smelten van het landijs stijgt de zeespiegel waardoor het veenpakket tot wel twintig meter dik wordt. Nog verder westelijk sluit een duinenstrook het veengebied af. Aan de landzijde bevindt zich een waddenlandschap. Eb en vloed vormen dit gebied. Kreekrivieren die door de duinenrij heen naar binnen dringen zetten bij hoog water klei af, waardoor droogvallende platen ontstaan. Aan de zeezijde gaan de tenen van de duinen over in een zandstrand.

De grote rivieren – Schelde, Maas en Rijn – stromen door het veengebied en monden uit in het waddegebied. Aan hun oevers laten zij zand- en kleipakketten achter. De rivieren zorgen zo voor een natuurlijke verbinding door het veengebied met de duinstrook langs de Noordzee.

In de steentijd, ongeveer vanaf 5300 voor Christus, verandert de leefwijze van de mensheid. De jagers-verzamelaars worden boeren. Met landbouw en veeteelt zijn de bewoners veel zekerder van voedsel en hoeven zij niet meer rond te trekken. De eerste nederzettingen ontstaan, vaak op de grens van hoog en droog en laag en nat; in Arnhem en omgeving langs de Veluwezoom, in de beekdalen en in de Betuwe op zandstroken tussen de rivierarmen. Bewijzen van bewoning zijn er volop. In Arnhem-Noord zijn tientallen grafheuvels gevonden waar de bewoners hun doden begroeven.

DE BETUWE, EEN IDEALE WOONPLEK

Nog niet zo lang geleden meenden archeologen dat de Betuwe in de oudheid nauwelijks bewoond was. We weten nu wel beter. De Betuwe was waarschijnlijk zelfs dichter

bevolkt dan de hoger gelegen gebieden van de Veluwe. De condities voor leven waren er immers veel gunstiger. Er was drinkwater voor mens en dier, er was vis, de brede rivierarmen boden veiligheid en de vruchtbare rivierklei zorgde voor goede weide- en landbouwgrond. Tijdens de aanleg van de Betuwelijn en de wijk Schuytgraaf zijn veel bewoningsresten aangetroffen. De extreem hoge rivierwaterstanden die we nu meemaken, kwamen in de oudheid niet voor. Er waren geen dijken die de afvoer van water beperkten. De Rijn met zijn vele zijrivieren en nevengeulen had een enorme ruimte tot zijn beschikking, vanaf de stuwwallen van de Veluwe tot aan de heuvels bij Nijmegen. In het voorjaar steeg het waterpeil misschien niet meer dan een meter. Op de vele duinen die langs de rivieren waren ontstaan, woonden de bewoners van de Betuwe daarom hoog genoeg om droge voeten te houden.

De Romeinen

De Romeinen komen rond het jaar 20 voor Christus voor het eerst in Nederland. Met tussenpozen verblijven zij tot circa 400 na Christus in ons land, het moment dat hun enorme rijk ineens stort. De grens van het Romeinse rijk wordt de *limes* genoemd en reikt van Noord-Engeland tot aan de Zwarte Zee. De *limes* ziet er overal anders uit, vaak gebruiken de Romeinen natuurlijke grenzen. In Nederland vormt de Rijndelta een natuurlijke grens met de Germaanse volken ten noorden van de Rijn. De *limes* loopt dus vlak bij Arnhem. Waarom de Romeinen niet verder noordelijk zijn doorgestoten is niet goed bekend. Ze vinden in ieder geval een volk tegenover zich dat niet blij is met onderwerping. Plinius de Oudere spreekt er zijn verbazing over uit:

‘... maar ook in het noorden hebben wij zulke volken gezien, te weten de Chauken [zo noemden de Romeinen de Germaanse stammen in Noord-Nederland en het noordwesten van Duitsland] ... Twee keer per etmaal komt daar de oceaan met geweldige watermassa’s over een onmetelijke afstand opzetten ... Daar bewoont dat arme volk hoge terpen of vlonders die ze eigenhandig opgeworpen hebben tot de hoogste waterstand ... Ze kunnen geen vee houden en zich als naburige volken voeden met melk ... Van riet en moerasbies vlechten ze touw om visnetten te knopen. Met de hand verzamelen ze slijk dat ze meer door de wind dan door de zon laten drogen en met deze turf verwarmen ze hun voedsel en hun door de noordenwind verkleumde lichamen. Ze drinken uitsluitend regenwater dat ze in kuilen bij de ingang van hun huis bewaren. En deze volkeren spreken van slavernij als ze vandaag de dag door het Romeinse volk overwonnen worden! Zo gaat het inderdaad: het lot laat veel mensen in leven om ze te straffen.’

Het in handen hebben van de Rijn, waardoor goederen van en naar Engeland konden worden verscheept, is wellicht het belangrijkste motief geweest om naar deze regio te komen. In West-Nederland zijn resten van havens gevonden die dit vermoeden bevestigen.

Bij de verovering van de Lage Landen en om bij de Noordzee te komen moeten de Romeinen onverwachte tegenslagen verwerken. Plinius de Oudere doet verslag van een barre voettocht door West-Nederland waar de legers te maken krijgen met opkomend tij.

‘Germanicus had intussen de legioenen die hij per schip had vervoerd ... overgedragen aan Publius Vitellius die ze verder over het land moest leiden. Daardoor zouden de schepen minder zwaar beladen zijn ... Het gebied kwam

onder water te staan: de zee, het strand, het land, overal dezelfde aanblik, men kon niet meer zien waar het onveilig was en waar men vaste grond onder de voeten had ... Ze werden omvergegooid door de golven, meegesleurd door draaikolken, lastdieren, stukken bagage, ontzielde lichamen dreven rond. Het ene moment stond het water hun tot borsthoogte, een moment later reikte het hun tot de mond, soms ook verloren ze alle vaste grond onder de voeten ... Het maakte geen enkel verschil of iemand zich nu tot het uiterste inspande of alles maar over zich heen liet komen, of hij nu slim was of nergens op lette ... iedereen werd gelijkelijk door het geweld overspoeld.'

De grens van het Romeinse Rijk

De *limes* (Latijn voor grens) in de Lage Landen bestaat uit een systeem van versterkte legerkampen (*castra* of *castella*) die ongeveer twee tot drie uur lopen van elkaar worden opgericht. Een heerweg die de linkeroever van de Rijn volgt, verbindt de legerkampen met elkaar. Langs deze heerweg staan uitzichttorens, ongeveer 300 tot 500 meter uit elkaar. Achter de *limes* bij Nijmegen bouwen de Romeinen een legerkamp voor twee legioenen, zo'n 12.000 tot 15.000 soldaten. Bij Arnhem in de polder Meinerswijk zijn resten gevonden van een legerkamp. Een tijd lang menen archeologen dat het legerkamp het befaamde *Castra Herculis* is dat op de Peutingerkaart boven 'Nouiomagi' (Nijmegen) staat aangegeven. Erg waarschijnlijk is het niet. De laatste inzichten doen vermoeden dat *Castra Herculis* moet hebben gestaan in de omgeving van Driel of Heteren, een locatie die logischer ligt op het tracé van Nijmegen richting Alphen aan de Rijn en Valkenburg (ZH). Wat in Meinerswijk is gevonden is misschien een vooruitgeschoven legerkamp geweest ter bescherming van de Rijnvaart.